

Betydelsen av enhetlig terminologi

AV TEKN. DR JOHN WENNERBERG

Uttrycket "enhetlig terminologi" kan tolkas på flera sätt. Först och främst får väl däri anses ligga, att alla använder samma term för samma sak. Vilka är då alla? När det gäller teknisk terminologi eller, vilket är ungefär detsamma, teknisk nomenklatur, kan det under olika omständigheter betyda antingen alla inom den trängre yrkesgruppen, eller landets alla elektrotekniker eller textiltkniker osv., eller jordens alla kulturländer. Men enhetlig nomenklatur kan betyda mer än samma namn för samma sak. Det kan också innebära endast ett namn för samma sak, t. ex. kaustik soda och inte i brokig blandning: natriumhydroxid, natriumhydrat, natron, kaustikt natron och kaustik soda, men dessutom samma namn på endast en sak, t. ex. kontakt i betydelsen kopplingsapparat och inte i de olika betydelseerna: beröring, en beröringsdetalj, ett par sammanhörande beröringsdetaljer, en hel kopplingsapparat. Man kan gå ännu längre; enhetlig nomenklatur kan innebära namn av samma karaktär för begrepp av samma karaktär, t. ex. väte, syre, kväve; sulfat, karbonat, nitrat; generator, transformator, ackumulator, kondensator; mikroskop, spektroskop, teleskop; bageri, bryggeri, bränneri, mejeri. Denna art av enhetlighet är ju att ta fasta på huvudsakligen vid nybildning av ord, men jag vill här för fullständighetens skull ha nämnt den.

Vad är nu betydelsen, nyttan, av att man enas om en gemensam terminologi? Ja, vad är nyttan med enhetligt språk överhuvudtaget, enhetlig stavning, enhetliga skrivtecken? Vare sig en person stavar jigg, i betydelsen borrhjugg, med j eller g, kan man väl inte gärna missförstå honom. Visserligen, men om man skall slå upp ordet i en alfabetisk förteckning ställer sig saken annorlunda. Det finns väl knappast någon av mina åhörare som inte någon gång har misslyckats med att leta i t. ex. en ordbok, av den anledningen att ordet där stavades annorlunda än man kunde förmoda. Ännu värre blir det om man använder ett helt annat ord för saken än boken gör. Man vill t. ex. i Tulltaxans alfabetiska register slå upp "induktansspole", men finner det inte; man försöker med reaktansspole, förgäves; reaktor — spole — dämpspole, allt förgäves. Först

efter ingående studium av termerna i den statistiska nummerföljden kommer man att misstänka, att begreppet döljer sig bakom vad Tulltaxan kallar "dämpspole", ett ord som elektroteknikerna själva inte begagnar.

Att folk använder samma terminologi *spar mycken tankemöda och räddar från många misstag, mycken tidsspillan*. Alldeles särskilt gäller detta just letandet i sammanställningar av termer, såsom kataloger, varuförteckningar, statistik. Även om t. ex. en varuförteckning tar upp alla synonymer, som förekommer, och vid dem hänvisar till ett huvudord, så kommer det — frånsett att förteckningen sväller ut och blir mera svåröverskådlig — att ta längre tid att hitta i förteckningen, om många synonymer används, än om de är färre eller — idealet — om det bara finns ett enda ord för saken.

Jag hade nyligen ett intressant samtal med en person som är sysselsatt med att utarbeta ett yrkeslexikon. Han påtalade bristen på tillräckligt preciserande yrkesbenämningar inom industrin. I ett arbetsbetyg står kanske "slipare". För t. ex. en platsförmedlare gäller det då att på ett eller annat sätt utforska om personen ifråga varit slipare vid någon cellulosafabrik, vid sågverk, snickeri, cement- och betongindustri, eller verkstadsindustri. I sistnämnda fall kan han ha varit ytslipare (rundslipare, plan-slipare, hålslipare, dvs. slipat till bestämda mått), verktygsslipare, skärpare, grov- eller skrotrensare för gjutgods, finrensare, polerare osv. Dessa olika slags slipning kräver yrkesskicklighet av olika slag, och ställer olika krav på vederbörandes fysik. — Här finner man alltså, dels att olika industrier använder samma term för olika, om ock besläktade begrepp, dels att terminologien inom den enskilda industrin inte har differentierats i samma mån som själva begreppen. I Amerika har mycket arbete nedlagts på att bringa reda just inom yrkesnomenklaturen. "Dictionary of Occupational Titles" upptar 34 000 yrkesbenämningar, av vilka 9 000 tycks vara särskilt aktuella. Vilket betydande värde en sådan nomenklaturutredning har för all yrkesstatistik, även den internationella, för folkbokföring, platsförmedling, yrkesvägledning osv. är ju uppenbart.

Det kan med många andra exempel belysas att den — förvisso utopiska — enhetlighet, som består i att man använder endast ett namn för samma sak, och samma namn för endast en sak, inte på långt när nu är förhanden. "Ämne" kan betyda ett avskuret materialstycke, lämpligt avpassat för vidare bearbetning till vissa slutliga dimensioner; det kan också betyda kemisk art av materia. Vissa kemiska grundämnen kallas "metaller"; med metall förstås ibland endast mässing och dess varianter. "Järn" är ibland i stället ett föremålsnamn, t. ex. gångjärn; ett sådant kan vara av mässing. Tekniskt järn, utom gjutjärn, kallas numera i regel "stål". Stål är också namn på vissa "verktyg", alltså bearbetningsdon, t. ex. svarvstål. Som verktyg benämnes även verkstädernas mätdon, som inte är bearbetningsdon. — Sådana kedjor av betydelseskiftningar och synonymer kan man roa sig med att göra snart sagt hur många och långa som helst. I det praktiska livet är de inte lika roliga. De vällar oreda och osäkerhet och skapar behov av ständiga förtydliganden.

Varje lärare som skriver ett kompendium eller en lärobok, varje förrådsman som har med förrådslistor att göra, varje katalogskrivare, standardiseringsman, författare till arbetsbeskrivningar, statistik, förordningar osv. osv., vet av erfarenhet, hur viktigt det är med konsekvent och entydig nomenklatur, och försöker i mån av behov att själv lägga en sådan till rätta. Mätte nu bara dessa strävanden leda till någorlunda samstämmiga resultat! Det är här som Tekniska Nomenklaturcentralen erbjuder sina tjänster och lyckligtvis *kan* göra det utan att ta betalt i det enskilda fallet.

Särskilt olustigt är det, när man i en avhandling finner samma sak benämnd på varierande sätt. Jag avser nu inte fall där sådant kan vara belysande och gör intrycket fylligare. Författaren har förmodligen en gång fått lära sig att upprepning av samma ord är oskönt och måste undvikas, och han tillämpar denna lära in absurdum. När man i tekniska beskrivningar, instruktioner o. d. har börjat att benämna ett viktigt tekniskt begrepp på visst sätt, så bör man i klarhetens intresse genomgående låta det gå under samma namn. Det är *inte* fult att göra så. Däremot är det både fult och dumt att skriva t. ex. så här: "Den vanliga trefasmotorn och likströmsmotorn skiljer sig väsentligt från varandra, även fränsett de olika strömsystemen. Frånvaron av kommutator hos den förstnämnda ger den ett visst försteg framför sin historiskt äldre medtävlare. Å andra

sidan kan asynkronmotorn inte utan att förses med strömsamlare hastighetsregleras på samma sätt som ls-motorn. Denna framstår därför fortfarande för många ändamål såsom överlägsen induktionsmotor." — Detta var visserligen en karikatyr, men överdriften är sannerligen inte så stor. Att "den vanliga trefasmotorn" och "asynkronmotorn" och "induktionsmotorn" (och "den förstnämnda") är samma sak, att "kommutator" är detsamma som "strömsamlare", och att "likström" kan förkortas "ls", vet inte med säkerhet läsaren. Även om han vet det, fordrar ju skrivsättet betydligt skärpt uppmärksamhet och mera tankearbete än, som skulle behövas, och leder lättare till misstag.

Ett tragikomiskt förhållande, som inte torde vara okänt, är att en handbok skriven av flera författare börjar med ett kapitel som tillrättalägger terminologi och beteckningar på området, varefter de övriga författarnas artiklar följer utan märkbar hänsyn till inledningskapitlet. "Reflexionerna gör sig själva."

Jag nämnde i början att gemenskapen i nomenklatur kan tänkas gälla alltifrån den tämligen snävt begränsade yrkesgruppen i ett enda land och till en totalitet som omfattar jordens alla kulturländer. Men, torde väl någon invända, vem tar skada av att t. ex. typograferna sedan gammalt kallar en rektangel för "kvadrat", och en exakt kvadrat för "fyrcant"? Låt dem ha sin enhetliga(!) nomenklatur för sig själva. Och vem behöver här i landet må illa av att engelsmännen definierar "turbogenerator" som ett aggregat av elgeneratorer och ång- eller vattenturbin, medan vi här i Sverige menar endast generatoren och förutsätter att den är driven av ångturbin, inte vattenturbin. Det kan ju inte bli några allvarliga misstag. Jo, det är just vad det kan! Och inte bara misstag, som betyder tidsspillan och förargelse så där i allmänhet, utan också efterräkningar av allvarligare natur.

År 1940 träffade Sverige ett avtal med Ryssland om kredit för inköp av bl. a. turbiner och elgeneratorer. Beställningens omfattning var klar, men i beställningarna angavs att krediten skulle gälla bl. a. de i ordern ingående turbogeneratorerna. Efteråt uppstod en diskussion, huruvida därmed vore att förstå aggregaten av turbin och generator, eller endast generatorerna. De olika tolkningarna betydde en skillnad på flera miljoner kronor. Tyvärr fick Sverige gå med på den tolkning, som för dess del var ofördelaktigast.

Modern standardisering

STOCKHOLM 1948